

Katarzyna Jędraszczyk

<https://orcid.org/0000-0003-0658-0985>

(Gniezno)

**DWIE DROGI, DWA RUCHY I ZDRADA
– UKRAIŃSKIE NARRACJE O REWOLUCJI NA GRANICIE
I LUDOWYM RUCHU UKRAINY**

Abstract

The article analyzes the Ukrainian narrative concerning the role of student protests in Ukraine in October 1990. The narrative in question competes with much more widespread knowledge about the actions undertaken by the so-called Rukh (People's Movement of Ukraine, *Narodnyi Rukh Ukrainy*) and its leaders as the nation strove for independence. The memory of the so-called the Revolution on Granite is passed on by the participants of those events. Thanks to the inclusive narrative, also moderated by the state, the alternative representation of the past and historiography has no potential to provoke a conflict of memory, being merely a different interpretative approach indulging in hypothetical scenarios of development of Ukrainian democracy had the key demands of the protesters been met (early elections in 1991).

Key words

Ukraine, People's Movement of Ukraine, Rukh, student protests, revolution, transformation

Ukraina po wydarzeniach z przełomu 2013/2014 roku, zwanych Euro-majdanem i „rewolucją godności”, oraz w kontekście 25. rocznicy ogłoszenia niepodległości, dokonywała licznych podsumowań najnowszej historii. W tym czasie intensywniej, bo także za sprawą instytucji państwowych, dokonywano analiz najnowszej historii Europy Wschodniej, publikowano wywiady z historykami, politykami i uczestnikami wydarzeń przełomu lat 80. i 90. XX wieku. Dzięki temu ożywieniu intelektualnemu uzupełniono dyskusję o elementy wspomnieniowe, bardzo cenne w obliczu niedostatku naukowych opracowań historycznych i politologicznych, dotyczących okresu transformacji. Pozwala to przeanalizować dwa nurty dyskusji – na temat Ludowego Ruchu Ukrainy (Ruch, LRU) oraz tzw. rewolucji na granicy – poprzez pryzmat obrachunku z własną przeszłością oraz próbą instytucjonalnego i społecznego wyznaczenia ram pamięci o tym okresie.

Do analizy głównych wątków narracji o roli ruchów studenckich w ukraińskiej przemianie ustrojowej użyteczna będzie kulturoznawcza definicja narracji zaproponowana przez Andrzeja Radomskiego, według której narracja to: a) część światopoglądu zawierającego ogólną wizję świata w postaci obiektów i stanów rzeczy, które są kierowane przez założenia semantyki danych pojęć, denotujących owe obiekty bądź stany; b) wytwór czynności subiektywno-racjonalnej służącej do zakomunikowania danej społeczności. Każda narracja jest zatem przekazem nie tylko o faktach i wydarzeniach, ale i o światopoglądzie¹.

Pokolenie studenckich protestów z października 1990 roku reprezentuje wspólnotę pamięci. Jest to grupa osób, które na podobnym etapie życia doświadczyły wydarzenia formacyjnego, a jej członków połączyło wspólne doświadczenie przeszłości. Tym samym grupa ta kultywuje własne jej obrazy (figury pamięci), wartościowane we właściwy sobie sposób. Zgodnie z definicją Maurice’a Halbwachsa, wewnątrz każdej społeczności rozwijają się wyjątkowe pamięci zbiorowe, w obrębie których kultywowana jest pamięć o wydarzeniach ważnych dla tej zbiorowości². Alternatywna reprezentacja przeszłości i historiografii (kontrpamięć, przeciw-pamięć) ma potencjał konfliktu pamięci, gdy kultywowana jest przez ruch wykluczonych, opozycję wobec dominującej narracji. Musi być jednak spełniony dodatkowy warunek – hamowanie kon-

¹ Radomski 2001, s. 228. Ujęcia narracji w aspekcie historycznym: Dymkowski 2003, Topolski 2001, White 2000.

² Pisze o tym Halbwachs 2008, s. 225; Nijakowski, 2008, s. 145. Patrz także: Modi memorandi. Leksykon 2014.

kurencyjnej narracji przez grupę mającą wpływ na politykę pamięci³ w państwie. Praktykami przeciw-pamięci stają się przedstawiciele grup marginalizowanych, które walczą o uznanie ich miejsca w dyskursie, prowadząc własną działalność narracyjną, społeczną i edukacyjną.

Według Jana Assmanna „wspólnota pamiętania”, „wspólnota wspominań” sprzyja podkreślanu własnej wyjątkowości, konstruując równocześnie na zewnątrz swój obraz⁴. Wspomnienia rekonstruowane są zgodnie z wyobrażeniami grupy, społeczne ramy pamięci jednoczą sposób interpretacji przeszłości przez członków danej zbiorowości. Pamięć podlega ciągłej interpretacji i odgrywa szczególną rolę w procesach kształtowania tożsamości. Ten aspekt tworzenia ram pamięci (w rozumieniu Halbwachsa) dla danej wspólnoty narodowej jest w wypadku opisywania „mitu założycielskiego” niepodległej Ukrainy szczególnie istotny. Ważna jest nie tylko treść zapamiętanych zdarzeń, ale również ich interpretacja i podporządkowanie określonej wizji przeszłości⁵.

Temat tzw. rewolucji na granicie (studenckiej głódówki na granicie, studenckiej rewolucji na granicie), czyli protestów studenckich na Ukrainie w październiku 1990 roku, jest w Polsce stosunkowo słabo opracowany. Jedną z nielicznych analiz w języku polskim na ten temat stanowi artykuł Liliany Hurskiej-Kowalczyk⁶. Do popularyzacji wiedzy o głódówce studenckiej przyczynił się cykl konferencji w ramach projektu „3R”, organizowanych przez Kolegium Europejskie w Warszawie-Natolinie w latach 2016-2018. Dotyczyły one trzech ukraińskich ruchów społecznych – trzech rewolucji (stąd nazwa „3R”), które miały wpływ na kształt współczesnej Ukrainy. Obok pomarańczowej rewolucji (2004) i rewolucji godności (2014) organizatorzy umieścili tzw. rewolucję na granicie (1990)⁷. W wypadku protestów studenckich na

³ Inne określanie: polityka pamięci, polityka historyczna. Stryjek 2014, s. 145-149.

⁴ Assmann 2008, s. 55-75.

⁵ Patrz: definicja społecznych ram pamięci zamieszczona w: Modi memorandi. Leksykon 2014.

⁶ Hurska-Kowalczyk 2014, s. 197-2012.

⁷ Międzynarodowe sympozjum „3R – Trzy rewolucje – portrety Ukrainy” (28.02-01.03) w Kolegium Europejskim w warszawskim Natolinie zgromadziło liczne grono osób związanych z polityką, dyplomacją i nauką. Zadaniem, które postawili przed uczestnikami organizatorzy, było skonfrontowanie analiz naukowców ze wspomnieniami organizatorów i aktywistów trzech rewolucji na Ukrainie. Omówiono tzw. rewolucję na granicie (1990), pomarańczową rewolucję (2004/2005) oraz rewolucję godności (2013/2014). Było miejsce na refleksje, bilanse, wspomnienia i anegdoty. Wspomnieniami sprzed ponad 25 lat podzielili się organizatorzy strajków studenckich z 1990 roku – Oleś Donij i Markijan Iwaszczyszyn, uczestnicy – Wiaczesław Kyrylenko (obecnie wicepremier) oraz pisarka Oksana Zabużko. Pomarańczowy zryw wspominali m.in. Wiktor Juszczenko, Aleksander Kwaśniewski, Taras Czornowił. Wydarzenia Euromajdanu opisywali twórcy zrywu w mediach Hryhorij Nemyria i Mykoła Kniażycki oraz dyplomaci Jan Tombiński i Markijan

placu Rewolucji Październikowej (dziś Majdan Nezależnosti) spór można toczyć o to, jak definiować rewolucję i czy wydarzenie to można w ten sposób nazywać. Protest ten był przez całe ćwierćwiecze stosunkowo słabo zaznaczany w kontekście całego opisu rozpadu ZSRR i drogi Ukrainy do niepodległości. Nowy sens temu wydarzeniu nadała 25. rocznica uzyskania przez Ukrainę niepodległości oraz polityka historyczna kreowana po 2014 roku, głównie przez Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej. W kontekście wydarzeń, które już zyskały miano rewolucji, a więc rewolucji pomarańczowej i rewolucji godności, pojawiał się opis studenckich protestów z października 1990 roku jako wyraźna analogia wobec sposobu wyrażania sprzeciwu i organizacji protestu (namioty, służby zabezpieczające, obsługa medyczna, sztuka i muzyka towarzysząca protestującym).

Choć konieczne wydaje się umówienie choćby pokrótce faktografii wydarzenia, celem najważniejszym jest przedstawienie aktualnego dyskursu związanego z rewolucją na granicy oraz skonfrontowanie tej analizy z narracją o innym, ważnym ukraińskim fenomenie społecznym tego okresu, Ludowym Ruchu Ukrainy (Ruch) oraz jego legendą, Wiaczesławem Czornowilem. Ćwierćwiecze niepodległości Ukrainy, kontekst społecznej traumy wydarzeń rewolucji godności i jej następstw, stały się okazją do podsumowań dokonań politycznych. Kolejna rewolucja przyczyniła się też do prób teoretyzowania, tworzenia modeli ukraińskiej drogi do niezależności politycznej w wymiarze zewnętrznym i wewnętrznym. Na tym tle zauważyć można zwiększone zainteresowanie tematyką studenckiej głódówki z 1990 roku.

POCZĄTKI LUDOWEGO RUCHU UKRAINY

Polityka *pierestrojki* i *glasnosti* Michaiła Gorbaczowa aktywizowała liczne grupy społeczne do organizowania wieców popierających przemianę. Pomiędzy faktem, że Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka i jej lider Wołodymyr Szczerbycki (do 1989 roku), należący do konserwatywnego skrzydła partii, nie spieszyli się z realizacją reform proponowanych przez Gorbaczowa,

Malski, Borys Tarasiuk, Pat Cox. Pierwszy dzień zakładał konwencję zadawania pytań politykom i uczestnikom wydarzeń przez naukowców (Kateryna Wolczuk, Georges Mink, Andrzej Nowak, Jan Kubik, Paweł Kowal) i publicystów. Drugi dzień był prezentacją naukowego podejścia o tematyce społecznych ruchów na Ukrainie (m.in. Aleksandra Hnatiuk, Wołodymyr Kravchenko, Myrosław Marynowicz, Andrij Portnov). Była to próba ujęcia w ramy naukowe stosunkowo świeżej historii, funkcjonującej często jeszcze tylko w przekazach ustnych. Podczas sympozjum zaprezentowano także filmy z wywiadami oraz wystawę fotografii. Naukowcy reprezentowali wiele ośrodków naukowych (z Kanady, Wielkiej Brytanii, Francji, Ukrainy, Rosji, Gruzji, Niemiec i Polski).

na Ukrainie rozwijał się Ludowy Ruch na Rzecz Przebudowy (*pierestrojki*) oraz tzw. demokracja mityngowa. W setkach spontanicznych zgromadzeń uczestniczyły nieformalne organizacje o charakterze kulturalnym, społeczno-politycznym, ekologicznym⁸.

W maju 1989 roku we Lwowie odbył się zjazd założycielski Ludowego Ruchu Ukrainy (LRU), którego liderem był poeta, związany z ruchem sztydesyatników⁹, Iwan Dziuba. Sankcjonując swoje działania, w oficjalnym oświadczeniu Ruch ogłosił, że popiera reformatorski kurs Komunistycznej Partii USRR związany z programem *pierestrojki*, jednak w tajnym dodatku pojawiły się także zapisy o konieczności odrodzenia narodowej symboliki. Na tym etapie nie można mówić o jednolitej strukturze Ruchu, pod jego szyldem działały bowiem rozmaite ośrodki, inicjatywy, grupy, rady koordynacyjne skupiające po 20-70 członków. W pracach organizacji Ruchu we Lwowie uczestniczyli działacze z wielu innych, nowych towarzystw i organizacji społecznych, m.in. Przyjaciele Ukraińskiej Sztuki i Literatury, Zielony Świat, Towarzystwo Lwa, Towarzystwo Etnograficzne im. I. Franki, członkowie organizacji „Memoriał”¹⁰. Świadczy to o inteligenckim charakterze Ruchu i istnieniu idei konsolidacji pod jednym szyldem.

Ważne znaczenie dla Ruchu miała konferencja zorganizowana w lipcu 1989 roku w Kijowie. Swoje pierwsze postulaty Ruch stworzył we Lwowie, ale zorganizowanie kolejnego formalnego spotkania w stolicy nadało tym ideom znacznie większy rezonans, niż gdyby podobną konferencję zwołano do Tarnopola, Winnicy czy nawet Lwowa. Lwowska i kijowska agenda Ruchu napędzała działalność pozostałych ośrodków, a po konferencji wzrosła liczba lokalnych organizacji¹¹. Hasła, którymi posługiwał się Ruch, różniły się w zależności od miejsca działania. Na zachodzie bardziej akcentowano kwestie narodowe i polityczne, na wschodzie i południu skupiano się na tematach społecznych i socjalnych.

Znaczna aktywność Ruchu tak na Zachodniej Ukrainie, jak i w Kijowie, przypadła na początek roku 1990. W rocznicę zjednoczenia Zachodnio-

⁸ Bojko naliczył w całej USRR aż 47 tys. różnych organizacji nieformalnych: najwięcej – blisko 7000 – społeczno-politycznych; Bojko 2002, s. 56.

⁹ Takim mianem określa się grupę ukraińskiej inteligencji twórczej, tworzącą po „odwilży” 1956 roku nieformalny ruch na rzecz odrodzenia języka i kultury ukraińskiej. Grupa pracowała nad przywróceniem przemilczanego dorobku literackiego twórców ukraińskiej kultury z okresu lat 20. czyli tzw. „rozstrzelanego odrodzenia”.

¹⁰ Do istoriji Ruchu 1993, s. 25-26.

¹¹ 12.VIII powstała w Iwano-Frankiwsku, 19 VIII Łucku, 20. VIII w Doniecku, w grudniu w Chersoniu, w czerwcu 1990 roku w Sumach.

ukraińskiej Republiki Ludowej i Ukraińskiej Republiki Ludowej (21 stycznia 1990 roku) Ruch zorganizował łańcuch sympatyków przemian politycznych i działalności organizacji, który połączył Lwów i Kijów. Według danych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych USRR ustawiło się w nim 450 tys. ludzi. Działacze Ruchu twierdzą, że w tym symbolicznym geście uczestniczyło ok. 5 mln ludzi¹².

Założenia programowe Ruchu miały na celu pozyskanie szerokiego poparcia społecznego, bez względu na narodowość i wyznanie, stąd w zapisach pojawił się internacjonalny charakter ugrupowania oraz postulat wsparcia wszystkich ruchów religijnych, którym bliskie są hasła miłości do Boga i Ukrainy. Ruch domagał się wprowadzania języka ukraińskiego jako państwowego. W listopadzie 1989 roku ugrupowania opozycyjne utworzyły Blok Demokratyczny, w skład którego weszły 43 organizacje (w tym Ruch), by 4 marca 1990 roku pod wspólną nazwą stanąć do wyborów do Rady Najwyższej USRR.

W wyborach 4 marca 1990 roku o 450 mandatów ubiegało się prawie 3 tys. kandydatów. Dla nowych organizacji społecznych wybory stanowiły sondaż popularności i próbę sił. Do parlamentu weszła grupa 111 osób związanych z Blokiem Demokratycznym. W czerwcu 1990 roku grupa 125 osób stworzyła frakcję o nazwie „Rada Ludowa”, uważaną za opozycję wobec tzw. Grupy 239 („Za Radziecką Suwerenną Ukrainą”), czyli większości parlamentarnej. Szefem ukraińskiego parlamentu został Wołodymyr Iwaszko¹³, który zastąpił w partii komunistycznej Wołodymyra Szczerbyckiego. Opozycyjni działacze kierowali 7 z 23 stałych komisji parlamentarnych, premierem został Walerij Masoł.

Z inicjatywy Bloku Demokratycznego 16 lipca 1990 roku przyjęto Deklarację Suwerenności Ukrainy. Ruch działał w koalicji z utworzoną w styczniu 1990 roku Ukraińską Partią Republikańską, Demokratyczną Partią Ukrainy i innymi mniejszymi organizacjami, które w swych działaniach kierowały się statutem i programem LRU¹⁴. Idea Ruchu na tym etapie sprowadzała się do

¹² Hdyczynskij 2006, s. 53-54.

¹³ Iwaszko od 4 czerwca do 9 lipca 1990 pełnił urząd Przewodniczącego Rady Najwyższej Ukraińskiej SRR. Jego następcą na tym stanowisku został późniejszy pierwszy prezydent Ukrainy Leonid Krawczuk.

¹⁴ Ugrupowanie to określić można jako narodowo-demokratyczną, zdecydowanie odcinającą się od tradycji komunistycznej. LRU opowiadał się za gospodarką rynkową, prywatyzacją w dwóch etapach. Postulował: wsparcie dla ludzi żyjących poniżej minimum socjalnego, w kwestiach politycznych Ruch opowiadał się za ustrojem parlamentarno-prezydenckim, gdzie rząd byłby powoływany przez większość parlamentarną. Ewentualnie jako formę przejściową uznawali ustrój prezy-

jednoczenia wszystkich środowisk, które uznawały wartości i zasady zapisane w programie i statucie organizacji.

Po ponad roku od pierwszego zjazdu założycielskiego Ruch zorganizował drugi zjazd 25-28 października 1990 roku w Kijowie w Pałacu Kultury Ukraina. Zatwierdzono wówczas nową nazwę Ludowy Ruch Ukrainy (już bez członu „na Rzecz Przebudowy”). Wprowadzono ważne zapisy programowe, min. postulat „osiągnięcia niepodległej Ukrainy, stworzenia pokojowymi metodami demokratycznej republiki” oraz zmiany w statucie, zgodnie z którymi członkiem Ruchu nie mogła być osoba, która należała do organizacji społeczno-politycznej, mającej organy kierownicze znajdujące się poza granicami Ukrainy. Podjęto próby zjednoczenia Ruchu oraz Ukraińskiej Partii Republikańskiej i Demokratycznej Partii Ukrainy. Partie te jednak nie zgodziły się na podporządkowanie się Ruchowi. Wobec kryzysu władzy i gospodarki na II zjeździe w październiku 1990 roku Ruch zmienił orientację na bardziej radykalną i wystąpił z hasłem „od Ludowego Ruchu na Rzecz Przebudowy do Ludowego Ruchu na rzecz odrodzenia suwerenności Ukrainy!”. Celem już wyraźnie artykułowanym była niezależna Ukraina i demokratyzacja życia politycznego¹⁵.

REWOLUCJA NA GRANICIE

Równocześnie z aktywizacją Ruchu postępowała także formalizacja organizacji studenckich. Już od 1987 roku *glasnost* przyczyniła się do masowego występowania młodych ludzi z Komsomołu i wstępowania do organizacji społecznych i ekologicznych, oferujących alternatywę dla młodzieżowych struktur partyjnych. Jedną z pierwszych tego typu organizacji na Ukrainie było Lwowskie Bractwo Studenckie utworzone w 1989 roku¹⁶. Odziały lokalne Bractwa szybko powstawały na uczelniach wyższych Lwowa i w innych mias-

dencko-parlamentarny. Ruch, (podobnie jak Ukraińska Partia Republikańska, Demokratyczna Partia Ukrainy) był zwolennikiem idei niezależnego państwa, które powstanie w sposób ewolucyjny z zachowaniem procedur demokracji (w odróżnieniu od ugrupowań radykalnych np. UNA, Ukraińska Partia Narodowa, Ukraińska Partia Chłopsko-Demokratyczna, które chciały utworzenia alternatywnych struktur władzy). Postulowały podejście konserwatywne, ochronę struktury administracyjno-terytorialnej w celu zachowania integralności państwowej. W polityce zagranicznej: z wielką rezerwą partia podchodziła do współpracy z krajami Wspólnoty Niepodległych Państw. Zdecydowanie orientowała się na współpracę ze strukturami europejskimi i euroatlantyckimi.

¹⁵ O Ludowym Ruchu Ukrainy, zwłaszcza w późniejszym okresie – szerzej: Jędraszczyk 2013, s. 55-72.

¹⁶ Szczegółowo historię bractwa opisuje Bobrownik 2009; Bobrownik 2008; zobacz także Szapował 2007, s. 155.

tach Ukrainy Zachodniej. Ich głównym postulatem jest przestrzeganie praw studenckich, deideologizacja i demilitaryzacja uczelni oraz wzmacnianie narodowej świadomości.

Studenckie organizacje powstawały także w Kijowie. W grudniu 1989 roku odbył się zjazd Ukraińskiego Związku Studentów na czele z Ołesiem Donijem¹⁷. Podczas zjazdu padł postulat suwerenności politycznej Ukrainy. Aktywizacja ruchu nastąpiła po ogłoszeniu Deklaracji Suwerenności przez Radę Najwyższą USRR 16 lipca 1990 roku. W kontekście rocznicy 500-lecia ukraińskiego kozactwa pojawiła się idea akcji obywatelskiego nieposłuszeństwa (1-5 sierpnia w Zaporozżu) wyrażona w formie mityngów, a nawet strajku głodowego. Dyskutowano na temat wyboru właściwego momentu i miejsca protestu. Głównymi postulatami były: przedterminowe wybory do Rady Najwyższej USRR, nacjonalizacja majątku partii komunistycznej (dla zrównania szans w kolejnych wyborach do Rady Najwyższej), odrzucenie nowej umowy związkowej (po wyborach miała zapaść decyzja o ogłoszeniu niepodległości). Lwowska organizacja dodała jeszcze hasło niepodległości, dymisji premiera Masoła oraz zakazu powoływania do służby wojskowej poza granicami USRR. Ustalono, że protest rozpocznie się 2 października 1990 roku oraz określono plan działań na pierwszych kilka dni. Akcja miała trzech liderów-koordynatorów: zachodnie organizacje reprezentował Markijan Iwaszczyszyn (Bractwo Studenckie), centrum – Ołes Donij (Ukraiński Związek Studencki z Kijów), wschodnie organizacje – Oleg Barkow (Ukraiński Związek Studencki z Dnieprodzierżyńska).

Pomimo dużej spontaniczności akcji jej liderzy byli jednomyślni w podejmowaniu decyzji, zwłaszcza w początkowych dniach protestu. Towarzyszył im pewien niepokój o możliwe scenariusze likwidacji manifestacji, łącznie z obawą o własne życie przy siłowym rozpędzeniu zgromadzenia. Przypomnieć należy, że kilkanaście miesięcy wcześniej studenckie protesty w Chinach na Placu Niebiańskiego Spokoju zakończyły się masakrą (w czerwcu 1989 roku). Studenci liczyli się i z takim rozwojem wypadków¹⁸. W obawie o równoczesne aresztowanie wszystkich liderów i szybkie rozbicie protestu trzej koordynatorzy zdecydowali o przystępowaniu to głodówki w pewnych odstępach czasu. Wybór sposobu manifestacji poglądów był omawiany w gronie liderów. Mieli oni świadomość, że protest głodowy jest najradykałniejszą formą manifestacji poglądów, bez możliwości zaostrożenia strajku.

¹⁷ Donij 1999; Donij 1995.

¹⁸ Patrz wywiady z uczestnikami.

Protest studencki odbywał się w centrum Kijowa, pod pomnikiem Lenina, i od razu wzbudził duże zainteresowanie przechodniów. Studenci oznaczyli granitowy plac transparentami, komunikując, że jest to miejsce „wolne od komunizmu”. Wzmocnieniu wizualnemu tej strefy sprzyjało ustawienie namiotów. Chroniły one przed chłodem, ale były też charakterystycznym, bo groteskowym punktem krajobrazu centrum wielkiego miasta, elementem, który zwracał uwagę przechodniów, przy okazji dając szansę protestującym, by zapoznać ich z postulatami strajkujących¹⁹. Protestujący szybko zorganizowali dyscyplinę, funkcjonowanie i pomoc medyczną²⁰ w miejscu głodówki. Pierwszego dnia protestu uczestniczyło w nim 108 głodujących, następnego – 137 (49 namiotów), 6 października – po wizycie Leonida Krawczuka na placu, liczba głodujących wynosiła 158 osób. Władze pozostawały bierne wobec protestu, licząc zapewne na to, że głodujący sami zrezygnują lub poróżnią się pomiędzy sobą. Nie zlikwidowano protestu, nim przybrał on na sile, i udałooby się tego zrobić bez rozlewu krwi. Po tygodniu, wobec dużego zainteresowania społeczeństwa i rosnących rozmiarów akcji – władza zrezygnowała z wariantu siłowego. Wybitna pisarka ukraińska Oksana Zabużko, wówczas uczestnicząca w proteście, podsumowała to następująco: „akcja stała się publiczną jeszcze zanim władzy udało się zorientować w skali protestu”²¹. Namiotowy tabor miał swoją kulturę i muzykę²². Swoistym hymnem rewolucji na granicy stała się pieśń studentki z Charkowa Mariji Burmaki²³ pt. „Oj ne kvity, vesno”, która była wykonywana na festiwalu muzyki młodzieżowej Czerwona Ruta w 1989 roku²⁴.

Po tygodniu protestów (9 października) pojawiła się pierwsza propozycja podjęcia rozmów z władzami i obietnica dymisji premiera Witalija Masoła. Najliczniejsze protesty odnotowano 15 i 16 października. W przedostatni dzień głodowało 298 osób, przyłączyło się 18 szkół wyższych Kijowa i 22 szkoły

¹⁹ Ołeś Donij opowiada o akcji zamawiania jednakowych namiotów poprzez rodzinę jednego z protestujących.

²⁰ W namiocie medycznym opiekę nad głodującymi sprawował Ołeh Tiahnybok (związany potem z Partią Swoboda)

²¹ Wywiad z O. Zabużko: Revolution on Granite 2019.

²² Wszystkie trzy protesty (rewolucję na granicy, pomarańczową i euromajdan/rewolucję godności) łączy wytworzenie się pewnej kultury protestu. Elementem wspólnym, którego źródłem można doszukiwać się w rewolucji na granicy, jest ustawianie „namiotowego miasteczka”, twórczość poetycka i muzyczna związana ze środowiskiem studenckim biorącym udział w akcjach protestu. O muzyce pomarańczowej rewolucji pisze: Helbig 2014, s. 176-198.

²³ Wywiad z M. Burmaką 2019.

²⁴ W pieśni Mariji Burmaki, która zajęła drugie miejsce na festiwalu czerwona Ruta w Czerniowcach w 1989 roku, padła fraza: „Naród wstanie i rozerwie kajdany”: Burmaka 2019.

techniczne; według szacunków – około 100 tys. osób. Blokowano gmachy uczelni i budynek parlamentu. Tego dnia w wyniku nacisku demonstrantów Ołes Donij został wpuszczony na mównicę w Radzie Najwyższej USRR i zaprezentował postulaty ruchów studenckich²⁵. Parlament zgodził się na powołanie komisji, w skład której weszło pięciu przedstawicieli komunistycznej większości, pięciu z opozycji parlamentarnej i pięciu przedstawicieli protestujących. Parlament wydał 17 października postanowienie „O rozpatrzeniu postulatów studenckich”²⁶.

Protest ustał, a efekty tzw. rewolucji na granicy ujawniły się w ciągu kilku kolejnych miesięcy. Ukraina, choć uczestniczyła w opracowywaniu nowej umowy związkowej, nie podpisała dokumentu. Brak podpisu nie był jednak wynikiem protestów studenckich, ale tzw. puczu Janajewa, który wybuchł w dniach, na które zaplanowane było podpisanie umowy. Dymisja Witalija Masoła nastąpiła 23 października 1990 roku i była jedynym wymiernym efektem protestów. Pewnym sukcesem było uchwalenie przez Radę Najwyższą USRR zapisu, zgodnie z którym poborowych można było wysłać na służbę poza granicami USRR tylko za zgodą rekruta. Nie zrealizowano obietnicy wyborów na wiosnę 1991 roku, uzależniając decyzję w tej sprawie od wyników referendum. Rozmowy o rozwiązaniu parlamentu przesunięto na 1992 rok, ale wówczas nie udało się LRU zebrać 3 milionów podpisów w tej sprawie. W efekcie Ukraina weszła w niepodległość z parlamentem, w którym zdecydowaną przewagę mieli komuniści. Wybory z 1994 roku, wobec kryzysu ekonomicznego i nostalgii za dawnym systemem, spowodowały zwrot ku partiom lewicowym²⁷.

DWA RUCHY – DWIE DROGI NARRACJE O WYDARZENIACH 1990 ROKU

Wraz z opisem wydarzeń z października 1990 roku pojawia się pytanie o współpracę Ruchu i organizacji młodzieżowych podczas protestów. W zasadzie można powiedzieć, że Ruch przez pierwszy tydzień trwania protestu

²⁵ Wspominał, że największe wrażenie na parlamentarzystach, telewizjach i przewodniczącym RN USRR zrobił bezpośredni zwrot do Leonioda Krawczuka „Panie Leonidzie”, zamiast bardziej oficjalnego: Leonidzie Makarowiczu. Był to zabieg, który miał pokazać, że studenci na darzą szacunkiem władzy komunistycznej. Patrz: Zinczenko 2015.

²⁶ Za dokumentem głosowało 314 parlamentarzystów, przeciw – 30; Hurska-Kowalczyk 2014, s. 208.

²⁷ Ibidem, s. 209.

nie udzielił studentom formalnego poparcia. Dopiero 10 października do głódówki przyłączyło się 11 deputowanych Rady Najwyższej USRR z ramienia tzw. Rady Ludowej²⁸. Najbardziej kontrowersyjnym z punktu widzenia deputowanych Ruchu był postulat rozwiązania wybranej siedem miesięcy wcześniej Rady Najwyższej USRR.

Kilka dni po rewolucji na granicy rozpoczęły się działania opozycji utrudniające organizację parady z okazji rewolucji październikowej. W tym czasie aresztowano Stepana Chmarę²⁹ i to odciągnęło, zdaniem wspominającego te wydarzenia Wiktora Roha, uwagę od wyborów³⁰. Potem rozpoczęły się negocjacje w sprawie nowej umowy związkowej i referendum, co całkowicie zaprzętnęło uwagę deputowanych. We wspomnieniach ówczesnych studentów poczucie zdradzenia przez opozycję parlamentarną przeplata się z niezrozumieniem faktu uchwalenia nowych zapisów ordynacji do wyborów 1994 roku³¹. Wprowadzenie cenzusu wieku – 25 lat³² – spowodowało, że wielu liderów protestów studenckich (np. Roh, Donij, Tiahnybok) nie mogło kandydować w wyborach do Rady Najwyższej Ukrainy, bo byli zbyt młodzi³³. Donij wspomina używając emocjonalnych słów o ciosie w plecy ze strony Ruchu:

Największy nacisk na nas wywierał nie aparat bezpieczeństwa czy partia komunistyczna, ale rada Ludowego Ruchu Ukrainy. Pierwszy cios w plecy zadał nam przedstawiciel Ludowej Rady, który powiedział, że niepotrzebne są nam nowe wybory. A potem Rada Najwyższa uchwaliła podwyższenie wieku dla osób startujących w wyborach na deputowanych i faktycznie nie dopuściła nas do struktur władzy. Swoją pomyłkę Czornowił zrozumiał dopiero za dwa lata, ale było już za późno³⁴.

Ruch budował przez lata narrację o swoim udziale w przemianach, niewiele miejsca poświęcając głódówce na granicy. Po latach Wiaczesław Czornowił powiedział wprawdzie: „Bez Czerwonej Ruty nie byłoby «studenckiej

²⁸ Bobrownik 2008.

²⁹ Stepan Chmara – ur. 1937, lekarz-stomatolog, dysydent, działał w samizdacie, w 1980 został aresztowany za działalność polityczną i skazany na karę 7 lat pozbawienia wolności w obozach o zastrzyżonym rygorze i 5 lat zesłania. W 1987 r. powrócił na Ukrainę i włączył się w działania Ukraińskiej Grupy Helsińskiej.

³⁰ Wspomnienia Roha, Rewolucija na hranini 2013.

³¹ Hromenko, Bondaruk 2015.

³² Wcześniejsza ustawa dawała czynne i bierne prawo wyborcze w wieku 18 lat. Pro wybory narodnych deputatiw Ukrainśkoji RSR, N 3623-XII (3623-12) wid 18.11.93, BBP, 1993, N 48, st. 455.

³³ Pro wybory narodnych deputatiw Ukrajiny, N 541/97-BP wid 24.09.97, BBP, 1997, N 43, st. 280.

³⁴ Kapsamun 2017.

głodówki», a bez «studenckiej głodówki» nie byłoby niezależnej Ukrainy³⁵, ale liderzy rewolucji na granicę mają dziś poczucie krzywdy. Uważają, że niezależność Ukrainy była na tym etapie już oczywista, a w październiku 1990 roku toczyła się walka o kształt niepodległej Ukrainy, nowy system polityczny i nowe elity. Postulat przedterminowych wyborów wiosną 1991 roku jest w kręgu liderów protestu studenckiego rozpatrywany jako element, który zaważył na dalszym rozwoju życia polityczno-społecznego na Ukrainie. Postrzega się go wręcz w kategoriach walki pokoleń, w której obrońcy swych dotychczasowych funkcji (opozycja parlamentarna związana z Radą Ludową) zmusili prawdziwych reformatorów do rezygnacji z radykalnych zmian. Gorzko wspomina Ołes Donij:

W rezultacie przegrała Ukraina, bo już wtedy straciła szansę by stać się krajem wspólnoty krajów europejskich, przyjmując tę drogę, jaką obrała środkowa Europa. Różnica pomiędzy pozostałymi aksamitnymi rewolucjami i naszą – to rok, a teraz różnica to ponad 20 lat... żeby dogonić kraje takie jak Polska, Czechy³⁶.

Według studenckich liderów – rewolucja wygrała, ale nie dotrzymano warunków umowy. Uczestnik wydarzeń z 1990 roku, dziś publicysta, Wachtang Kipiani podobnie ocenia zaniechania opozycji parlamentarnej: „Gdyby wiosną 1991 roku demokraci zdobyli większość w parlamencie to najpewniej Ukraina poszłaby drogą Litwy, Łotwy, Estonii, Polski albo Czech³⁷”.

Niektórzy uczestnicy głodówki studenckiej rozpatrują postawę opozycji parlamentarnej w kategoriach zdrady. Wiktor Roh³⁸ w 2013 roku miał na temat Ruchu następującą refleksję: „Zostaliśmy wyrzuceni. Nasi «starsi bracia», którzy już byli posłami, nie chcieli ryzykować utraty swoich stołków. W rzeczywistości przedterminowe wybory były celem naszej głodówki, ale to nie zostało spełnione”. W podobnym duchu wypowiada się Andrij Saljuk (jeden z liderów lwowskich); na pytanie, dlaczego tak się stało, że Ruch nie zdecydował się na rozwiązanie parlamentu, odpowiada:

Banał. Pomyśleli: cóż, siedzimy tutaj (w Radzie), fotele przybrały kształt naszego tyłka, a ci młodzi są teraz na wierzchu. Czy przejdę, czy będą musiał odejść? I trzymali się na swoich miejscach. Staram się mówić jak najwięcej – że nasza tak zwana Rada Ludowa, ku mojemu wielkiemu ubolewaniu, pogrzebała wszystko. Gdyby oni przeprowadzili wybory wiosną 1991 roku nie byłoby komunistów

³⁵ Seminar „Studentśka” 2019.

³⁶ Zinczenko 2015.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Wiktor Rog – związany przez z latami ze środowiskiem nacjonalistycznym, Kongresem Ukraińskich Nacjonalistów, „Swoboda”. Redaktor tygodnika OUN (b) „Szljach peremochy” (od 2009 roku), wspiera ruchy upamiętniające S. Bandere.

w Radzie Najwyższej. Nie uzyskalibyśmy niepodległości z powodu faktu, że w Moskwie był pucz³⁹.

Po upływanie ćwierćwiecza od opisywanych tu wydarzeń warto zastanowić się nad ich interpretacją i recepcją. Zauważalny jest wzrost zainteresowania tematem transformacji, co ma związek przede wszystkim z 25. rocznicą niepodległości Ukrainy. Narracja ewoluuje, u kresu życia jest pokolenie twórców Ludowego Ruchu Ukrainy. Niektórzy stali się już legendą – jak Wiaczesław Czornowił, wokół którego od momentu tragicznej śmierci w wypadku samochodowym w 1999 roku budowana jest opowieść dotycząca jego zasług w walce o wolność i niepodległość. Jej autorami są głównie osoby związane z Ruchem.

Włączenie się do dyskusji pokolenia pięćdziesięciolatków, którzy uczestniczyli w rewolucji na granicy i wspominają początek lat 90. ze swojej perspektywy, generuje konkurencyjną narrację na temat zasług dla wolności, jednocześnie dezawuuując mit Ruchu i Czornowiła. Kontekst rewolucji godności rozszerzył kontekst interpretacji wydarzeń z początku lat 90. XX wieku. Uczestnik rewolucji na granicy, dziennikarz Serhij Rudenko, tak komentował ówczesne poczynania młodzieży:

Rewolucje na całym świecie robią romantycy, a korzystają z ich rezultatów niegodziwcy. Tak było i jest na Ukrainie. W mojej zamieci są trzy rewolucje – studencka, pomarańczowa i godności. Żadna z nich, chyba za wyjątkiem studenckiej nie zdołała zmienić systemu. Bo walczyliśmy właśnie przeciw niesprawiedliwości systemu. Studenci osiągnęli jedno – niepodległą Ukrainę, a dokładniej – starali się by system radziecki upadł. Z dwoma innymi rewolucjami – rzecz jest bardziej skomplikowana. Zmiana systemu nie miała miejsca. System Kuczmy żywy jest do teraz. Romantycy są poza władzą. U władzy – ci, którzy zdołali adaptować system do siebie⁴⁰.

Wprowadzenie nowej narracji jest związane nie tylko ze zmianą pokoleniową, ale i zapotrzebowaniem na nowych bohaterów, zgłaszanym po rewolucji godności i dekomunizacji. Na wyzwania związane z polityką historyczną odpowiada ustawodawstwo, a nowe zapisy ustawodawcze i kolejne rozporządzenia z dziedziny polityki historycznej implikuje Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej.

Przykładem wykładni dotyczącej interpretacji wydarzeń 1990 roku był dekret Prezydenta Poroszenki z 2015 roku⁴¹ i związane z nim zalecenia Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej⁴². W związku z 25. rocznicą studenckiej

³⁹ Razrachowywały 2019.

⁴⁰ Kapsamun 2017.

⁴¹ Ukaz prezydenta Ukrainy № 565/2015.

⁴² Rekomendacje metodyczne Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej.

rewolucji na granicie Petro Poroszenko polecił przeprowadzić stosowne działania, które upamiętnią „masową akcję obywatelskiego nieposłuszeństwa”. Celem miało być przede wszystkim zwrócenie uwagi na „patriotyzm i ochronę narodowych interesów”. Zadanie to delegowano do kilku instytucji: Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej, Ministerstwa Edukacji, Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Ministerstwa Polityki Informacyjnej, Państwowego Komitetu TV i Radia oraz Rady Miejskiej Lwowa i Kijowskiej Rady Obwodowej. Głównym koordynatorem, a także instytucją rekomendującą odpowiednie materiały był Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej. Przy współpracy z Młodzieżową Organizacją SÓL⁴³ przeprowadzono wywiady z liderami i uczestnikami protestów. Skonstruowano wytyczne dotyczące scenariuszy lekcji, tematów prac pisemnych, pogadarek, konkursów. UIPN przedstawiał też listę materiałów dostępnych w Internecie⁴⁴, ale przede wszystkim jasno wytyczył cel: „sprzyjanie kształtowaniu postaw obywatelskich, świadomej, aktywnej społecznie młodzieży, zachowanie pamięci o bojownikach walczących o niepodległość, konsolidacja uczniów wokół idei obrony Ukrainy”. Wydarzenie to uznano za szczególnie przydatne dla realizacji powyższej misji z powodu podobieństwa wieku dawnych bohaterów i obecnej młodzieży. Wymownie obrazuje to cytat rekomendowany do omówienia w ramach lekcji: „Bądźcie realistami, ale oczekujcie niemożliwego”. Nacisk kładzie się też na narrację o rewolucji na granicie jako „pierwszym majdanie” i jednej z trzech rewolucji⁴⁵.

W grudniu 2017 roku i styczniu 2018 roku zaplanowano uroczystości związane z 80. rocznicą urodzin, jak to określono w dekreście prezydenckim⁴⁶, „bojownika za niepodległość Ukrainy”, Wjaczesława Czornowiła. W organizacji konferencji na rodzinnej Czernowszczyźnie oraz innych rocznicowych przedsięwzięć uczestniczył Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej. Na stronach internetowych UINP opublikowano biografię Czornowiła wraz z zestawieniem „11 faktów o Wjaczesławie Czornowile”⁴⁷. Analiza treści tego tekstu wskazuje rekomendowaną narrację o tej postaci i interpretację wydarzeń z życiorysu:

⁴³ Strony Młodzieżowej informacyjnej wspólnoty „Sól”: <<http://www.soli.com.ua/>>.

⁴⁴ Metodyczne rekomendacje Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ukaz prezydenta Ukrainy Pro widznacennia 80 riczczia wid dnia narodżennia Wjaczesława Czornowoła, Dokument 397/2017, czynnyj, potoczna redakcja – Pryjniattia wid 01.12.2017, Dokument 1014-2017-r, czynnyj, potoczna redakcja – Pryjniattia wid 20.12.2017.

⁴⁷ Do 80-riczczia 2019.

- 1 „walczył za Ukrainę” – podczas wieczoru absolwentów uniwersytetu poszedł na Włodzimierską Górkę⁴⁸ i przysiągł, że całe życie będzie walczył o Ukrainę;
- 2 pracował w różnych zawodach (mówi się tu, że był budowniczym Kijowskiej Elektrowni wodnej, pracował przy wykopaliskach archeologicznych, był obserwatorem meteorologicznym, palaczem w kółtowni);
- 3 był trzykrotnie żonaty (tu następuje opis związków i dzieci Czornowiła);
- 4 wzywany był na 83 przesłuchania, wytrzymał 83 przesłuchania „i nigdy nie świadczył przeciw przyjaciołom” (opis, jak w 1966 roku Czornowił odmówił zeznań przeciwko swoim przyjaciołom, nawet wtedy, gdy oni przyznali się już do winy, za co otrzymał swój pierwszy wyrok);
- 5 prokurator, który prowadził sprawę Czornowiła, miał tytuł „Wyróżniającego się pracownika prokuratury”;
- 6 nie odmawiał nikomu, kto zwracał się do niego w kwestiach „ukraińskiej sprawy” (tu przytoczono wspomnienia jego ostatniej żony o tym, że wstawał wcześniej, pracował do późna i nigdy nie odmawiał pomocy, zawsze radził, pomagał, szczególnie gdy chodziło o sprawę związaną z krajem);
- 7 od KGB otrzymał przydomek „neuhomonnyj” (nieugięty);
- 8 niezłomie wierzył w niepodległość Ukrainy (anegdota ilustrująca – śledczy pyta Czornowiła, co będzie robił, gdy już będzie niepodległa Ukraina; Czornowił odpowiedział, że będzie redaktorem opozycyjnej gazety);
- 9 Czornowił był kandydatem na prezydenta w 1991 roku i zajął drugie miejsce;
- 10 zrzekł się przysięgi na wierność moskiewskiemu carowi (tu symboliczna opowieść o tym, jak 21 czerwca 1992 roku Czornowił był wybrany w Perejaśławiu Chmielnickim hetmenem ukraińskiego kozactwa i ogłosił odwołanie przysięgi na wierność moskiewskiemu carowi danej na Radzie Perejaśławskiej w 1654 roku);
- 11 na pogrzeb Czornowiła w Kijowie przyszło prawie 200 tys. osób; zginął w niewyjaśnionych okolicznościach w wypadku samochodowym;

⁴⁸ Symboliczne miejsce w Kijowie, na nabrzeżu Dniepru, gdzie stoi pomnik Włodzimierza Wielkiego.

(do opisu dodano stwierdzenie „wielu uważa, że było to zabójstwo polityczne związane z wyborami prezydenckimi; były zastępca prokuratora generalnego Mykoła Gołomsza przypuszczał, że Czornowiła po wypadku dobili kilkoma uderzeniami kastetu”)⁴⁹.

Z powyższego opisu rekomendowanej narracji o życiu Wiaczesława Czornowiła wyłania się postać charyzmatycznego bohatera, człowieka zwykłego i niezwykłego zarazem, idealnego przyjaciela, niezłomnego bojownika o wolności Ukrainy, który ginie jak męczennik w momencie, gdy gotów jest stanąć na czele państwa w chwili kryzysu. Do końca dotrzymuje młodzieńczej, romantycznej przysięgi złożonej krajowi.

WNIOSKI

Po lekturze artykułów i wywiadów zamieszczonych m.in. w „Ukraińskiej Prawdzie”, gazecie „Deń”⁵⁰, wideomateriałów⁵¹, materiałów „Konferencji 3R”, dekretu Prezydenta Ukrainy pojawia się naturalne pytanie, dlaczego „rewolucja na granicy” nie zyskała należnego jej miejsca w narracji o niepodległej Ukrainie, dlaczego nie stała się mitem założycielskim niepodległej Ukrainy.

Władze ukraińskie starają się upamiętnić wydarzenia związane z działalnością Ruchu i protestem głodowym studentów. Wydaje się jednak, że dzięki silnej obecności partii i jej lidera Wiaczesława Czornowiła w ukraińskich elitach władzy w świadomości społecznej znacznie bardziej zakorzeniona jest wiodąca rola Ruchu w przemianach społecznych na Ukrainie niż demonstracji studenckich. Ruch i Ludowy Ruch Ukrainy już jako partia dbały o udokumentowanie swojej działalności, mając świadomość znaczenia tych materia-

⁴⁹ Wiczesław Czornowił zginął w wypadku samochodowym 25.03.1999 r. Od razu po wypadku pojawiła się hipoteza o morderstwie na zlecenie, gdyż samochód wbił się w bok ciężarówce stojącej w poprzek drogi. Obwiniano otoczenie prezydenta Leonida Kuczmy. Czornowił zamierzał kandydować na urząd głowy państwa. Wybory odbyły się jesienią 1999 roku, pół roku po jego śmierci. Partia Czornowiła była ważną siłą polityczną w wyborach parlamentarnych z 1998 roku. Przypuszczano, że ubiegający się wówczas o reelekcję Kuczma chciał pozbyć się niewygodnego kontrkandydata. Ale tu pojawiają się wątpliwości, bowiem Czornowił był gotów poprzeć Kuczme w drugiej turze, byleby nie wygrał znienawidzony przez ukraińską centroprawicę komunista Petro Symonenko. Był to zresztą jeden z powodów rozłamu w Ludowym Ruchu Ukrainy. Powstała nowa frakcja Jurija Kostenki, z którą LRU toczył spór o to kto powinien być kandydatem opozycji. Nie można wykluczyć hipotezy, że śmierć Czornowiła mógł inspirować ktoś z otoczenia Ludowego Ruchu Ukrainy. Czornowił forsował siebie jako kandydata na prezydenta, na co nie zgadzała się część osób związanych z LRU. Wznowiona po raz kolejny sprawa, została w styczniu 2014 roku umorzona.

⁵⁰ Patrz: bibliografia.

⁵¹ Patrz wykaz materiałów wideo w bibliografii.

łów, gromadzono stenogramy z prac nad programem i spotkań. Publikowano je w postaci zbiorów dokumentów, w oparciu o nie powstawały też liczne prace naukowe⁵². W wypadku „rewolucji na granicy” brakuje silnej postaci lidera, jednoznacznie kojarzonego z ugrupowaniem. Liderów ruchu było kilkoro i są to osoby wciąż działające w przestrzeni społecznej i politycznej. Wielu z nich nadal podejmuje skuteczne działania społeczne, animuje kulturę i postawy obywatelskie. Niektórzy, jak Ołes Donij, Wjaczesław Kyrylenko, Ołeh Tiahnybok, zasilili szeregi działaczy politycznych. Różnica pokoleniowa pomiędzy liderami obu ruchów jest przyczyną pewnego niedoceniań ról protestu głodowego studentów jesienią 1990 roku. Działania Ruchu miały większą szansę stać się mitem założycielskim niepodległej Ukrainy także z powodu śmierci jednego z głównych jego liderów – Wiaczesława Czoronwiła.

Pokolenie studenckich protestów z października 1990 roku reprezentuje wspólnotę pamięci. Ołes Donij, Markijan Iwaszczyszyn⁵³, Wiktor Roh, Wachtang Kipiani, Serhij Żyszko, Andrij Saljuk, Ołeh Tiahnybok, Ihor Kocjuruba⁵⁴ oraz setki innych mniej znanych, na podobnym etapie życia doświadczyło wydarzenia formacyjnego. Połączyło ich wspólne doświadczenie przeszłości, co sprawia, że podobnie widzą i wartościują obrazy (figury pamięci). Wewnątrz każdej społeczności rozwijają się wyjątkowe pamięci zbiorowe (zgodnie z definicją Maurice’a Halbwachsa), w obrębie których kultywowana jest pamięć o wydarzeniach ważnych dla tej zbiorowości. „Wspólnota pamiętania” i „wspólnota wspominania” sprzyjają podkreśleniu własnej wyjątkowości, a ich uczestnicy konstruują równocześnie na zewnątrz swój pozytywny obraz. Ta grupa osób została uformowana społecznie i politycznie przez „rewolucję na granicy”. Podobną grupę stanowili ówczynie członkowie Ruchu, a potem Ludowego Ruchu Ukrainy. W wielu wypadkach zresztą studenci związali się z tym ugrupowaniem lub innymi prezentującymi podobne wartości i idee.

Alternatywna reprezentacja przeszłości i historiografii, którą widać we wspomnieniach, zwłaszcza w odniesieniu do oceny braku decyzji o rozwiązaniu Rady Najwyższej USRR, nie ma potencjału konfliktu pamięci, gdyż narracja ta nie jest hamowana przez grupę mającą wpływ na politykę wobec

⁵² Patrz: Szanowska 2003.

⁵³ Markijan Iwaszczyszyn zmarł nagle 21 maja 2019 roku w wieku 52 lat. Próbował swoich sił w działalności samorządowej i politycznej, a potem całkowicie poświęcił się działalności kulturalnej, a szczególnie Stowarzyszeniu Artystycznemu „Dzyga”, które założył przy ul. Ormiańskiej we Lwowie.

⁵⁴ Ihor Kocjuruba angażował się w rewolucję godności. Zmarł w grudniu 2018 roku w niewyjaśnionych okolicznościach

pamięci w państwie. Praktykami przeciw-pamięci stają się wprawdzie przedstawiciele narracji słabszej i przez lata marginalizowanej, ale nie kwestionuje się ich miejsca w dyskursie, mogą prowadzić własną działalność narracyjną, społeczną i edukacyjną. Moderatorem stało się tu także państwo, które poprzez politykę historyczną ostatnich lat sprzyja narracji o „rewolucji na granicie” jako wydarzeniu, które obrazuje ukraińskie dążenia do wolności, niezależności politycznej i pokojowemu rozwiązywaniu konfliktów wewnętrznych. W ten sposób poszerzanie ram pamięci jest nie tylko konstruowaniem określonej wizji przeszłości, ale wpływa też na przyszłość, odgrywa bowiem istotną rolę w procesach kształtowania tożsamości Ukraińców. Krytyczne uwagi pod adresem Ludowego Ruchu Ukrainy i opozycji parlamentarnej początku lat 90. o winie za utraconą szansę na szybką i skuteczną transformację, płynące ze środowiska dawnych studentów, uznać należy za ciekawy, ale wątki i dywagacyjny nurt w dyskusji. W powszechnym odbiorze oba ruchy nie są postrzegane jako konkurencyjne, a protest studencki raczej uzupełnia narrację o działalności niepodległościowo-wolnościowej Ruchu.

**TWO WAYS, TWO MOVEMENTS AND BETRAYAL
– THE UKRAINIAN NARRATIVE OF THE REVOLUTION ON GRANITE
AND THE PEOPLE’S MOVEMENT OF UKRAINE**

Summary

In the wake of the Revolution of Dignity and in the context of the 25th anniversary of the declaration of independence, numerous efforts have been made in Ukraine to recapitulate its recent history. This paper analyses the students’ campaign of civil disobedience organized in October 1990, which later became known as the Revolution on Granite.

During the Revolution on Granite, students demonstrated their socio-political awareness, taking decisions of key importance at that time. In this context, their protests in October 1990 are interpreted as the first of three revolutions, the “inspiration” showing how to express and organize protests (tents, security services, medical services, art and music accompanying the protesters).

In order to analyze the main narrative motifs relating to the role of the student movements in Ukrainian political transformation, the author employs the cultural definition of narrative and the concepts of the social framework of memory (M. Halbwachs). The discursive material for research is sourced from the press, but

the decisions on historical policy originating from the presidential centre and the Ukrainian Institute of National Remembrance are also taken into account.

As the leading political force of the opposition, Rukh did not give starving students enough support in October 1990 yet it has built a narrative of key participation in change over the years. The demand for early elections in spring 1991, which was voiced by the protesting students, was not fulfilled. The leaders of the Revolution on Granite blame the Rukh. Failure to meet that demand is considered among the leaders of student protest as an element which influenced the further development of political and social life in Ukraine. They perceive it in terms of a struggle of generations and interests, in which those who defended the position held previously defenders of their previous functions (parliamentary opposition from the early 1990s) did not allow the real reformers any access to power. Once examined, the debates of the generation of fifty-year-olds who participated in the Revolution on Granite, who share their own perspective on the early 1990s, yields a competitive narrative to the Rukh's, in particular where it concerns the contribution to freedom. Thanks to the inclusive narrative, also moderated by the state, the alternative representation of the past and historiography has no potential to provoke a conflict of memory, being only a different interpretative approach.

Bibliografia

- 11 faktiw pro Wjaczesława Czornowoła [online]. UINP [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<http://www.memory.gov.ua/methodicmaterial/do-80-richchya-z-dnya-narodzhennya-v-yacheslava-chornovola>>.
- 24 roky tomu studentska rewolucija na hraniti peremogła komunistycznu systemu [online]. Gazeta.ua [dostęp: 2014-10-17]. Dostępny w Internecie: <http://gazeta.ua/articles/history/_24-roki-tomu-studentska-revolucija-na-graniti-peremogla-komunistichnu-sistemu/587188>.
- Assmann J. 2008, Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość cywilizacji starożytnych, tłum. A. Kryczyńska-Pham, wstęp i red. R. Traba, Warszawa.
- Bobownik Ju. 2008, Dijalnist' Ukrajinškoji studentskoji spolky (1989-1991 rr), Naukowi zapy-sky z ukrajinskoji istoriji, 21.
- Bobownik Ju. 2009, Wynikennija ta dijalnist' Lwiwškoho Studentskocho Bratstwa w Ukraini (1989-1994 rr) [online]. Ukrajinśkyj istorycznyj zbyrnyk, wyp. 12 [dostęp: 2019-01-10]. Dostępny w Internecie: <<http://history.org.ua/JournALL/green/12/30.pdf>>.
- Bojko O.D. 2002, Ukraina u 1985-1991 rr. Osnowni tendenciji suspilni-politycznoho rozwytku, Kyjiw.
- Czomu studentska rewolucija tak i lyszylasia na hraniti? [online]. Day Kyiv [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<https://day.kyiv.ua/uk/article/panorama-dnya/chomu-studentska-revolucija-tak-i-lishilasya-na-graniti>>.
- Do 80-riczczia z dnia narodzenia Wjaaczslawa Czornowoła [online]. UINP [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<http://www.memory.gov.ua/methodicmaterial/do-80-richchya-z-dnya-narodzhennya-v-yacheslava-chornovola>>.
- Do Istoriji Ruchu. 1993, Razbudowa derżawy, 5.
- Donij O. 1995, Studentska rewolucija na hraniti, Kyjiw.

- Donij O., Synelnykow O. 1999, Istorija USS mowoju dokumantiw i faktiw. 1989-1999, Kyjiw.
- Dymkowski M. 2003, Wprowadzenie do psychologii historycznej, Gdańsk.
- Fotohronika studentskoji rewoluciji 1990 roku [online]. Istoryczna Prawda [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<http://www.istpravda.com.ua/artefacts/2010/10/2/627/>>.
- Halbwachs M. 2014, Społeczne ramy pamięci, tłum. M. Król, Warszawa 2008.
- Helbig A. The Cyberpolitics of Music in Ukraine's 2004 Orange Revolution, Aspects of the Orange Revolution III, [w:] I. Bredies, A. Umland, V. Yakushik (red.), The context and dynamics of the 2004 Ukrainian Presidential Elections, Stuttgart.
- Hrabowskyj S. 2015, Rewoluciji na hraniti – 25. Czy zaswojeno uroky? [online]. Deń, 30.08.2015 [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobocyi/revolyuciji-na-graniti-25-chy-zasvoyeno-uroky>>.
- Hromenko S., Bondarczuk Ł. 2015, Perszuj Majdan. 25 rokiw Rewoluciji na hraniti ? [online]. DT [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<https://dt.ua/socium/pershiy-maydan-25-rokiv-revoluciji-na-graniti-.html>>.
- Hryczynskyj B. 2006, Pytannija formy derżawnoho ustroju ta ideja federalizmu w programnych dokumentach i dijalnosti Suczasnych ukraińskich partij: polityko-istorycznyj aspakt, dys.kand.polit.nauk 23.00.02, Czerniwieckij nacjonalnyj uniwersytet im. Jurija Fed'kowicza, Czerniwci.
- Hurska-Kowalczyk L. 2014, Studencka „rewolucja na granicie” w kontekście przemian społeczno-politycznych w Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej, Środkowo-Europejskie Studia Polityczne, 4.
- Jędraszczyk K. 2013, Ludowy Ruch Ukrainy w życiu politycznym Ukrainy, [w:] A. Czołęk, M. Nowak-Paralusz, K. Gawron-Tabor (red.), Partie i systemy partyjne Europy Środkowo-Wschodniej. Dwie dekady doświadczeń, Toruń, s. 55-72.
- Kapsamun I. 2017, Rewolucja na hraniti, 27 rokiw po tomu [online]. Deń, 2.10.2017 [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<http://m.day.kyiv.ua/uk/article/podrobocyi/revolyucija-na-graniti-27-rokiv-po-tomu>>.
- Matwijczuk Ja. Rewolucja na hraniti: neztohleni uroky [online]. Radio Swoboda [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<http://www.radiosvoboda.org/content/article/2176460.html>>.
- Metodyczne rekomendacje dostępne na stronach internetowych Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej [online]. UINP [dostęp: 2017-12-12]. Dostępny w Internecie: <<http://www.memory.gov.ua/methodicmaterial/25-ta-richnitsya-revoljutsii-na-graniti-metodichni-rekomendatsii-do-vidznachennya-u>>.
- Metodyczne rekomendacje Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej: Metodyczni rekomendacii do widznacennija u zahalnooswitnych nawczalnych zakładach 25-ji riczczynyci Rewoluciji na hraniti [online]. UINP [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<http://www.memory.gov.ua/methodicmaterial/25-ta-richnitsya-revoljutsii-na-graniti-metodichni-rekomendatsii-do-vidznachennya-u>>.
- Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci. 2014, red. M. Saryusz-Wolska, R. Traba, współ. J. Kalicka, Warszawa.
- Mołodiżna informacyjna spilnota „Sil” [online]. SIL [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<http://www.soli.com.ua>>.
- Nijakowski Ł. M. 2008, Polska polityka pamięci, Esej socjologiczny, Warszawa.
- Oleś Donij: Rewolucja na hraniti – wtraczenyj szans dla Ukrainy [online]. Rozmowa [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<https://rozmova.wordpress.com/2013/10/28/oles-donij/>>.
- Radomski A. 2001, Badanie narracji historycznej: próba konceptualizacji kulturoznawczej, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio F, Historia LVI.
- Razrachowuwały my wykluczno na własny syły [online]. ZBRUC [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<https://zbruc.eu/node/42191>>.

- Rewolucija na hraniti w oblyczczyach – switlyny uczasnykiw protestu, 2014 [online]. Gazeta.ua, 17.10.2014 [dostęp: 2019-30-31]. Dostępny w Internecie: <http://gazeta.ua/articles/history/_revolyuciya-na-graniti-v-oblichchyah-svitlini-uchasnikiv-protestu/587360>.
- Rewolucija na hraniti. U kożnoho swoja rewolucija [online] Rewolucija na hraniti [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<https://revnagraniti.wordpress.com/>>.
- Rewolucija na hraniti: busnt pokolinnia 1990-ch 2.10.2017 [online]. Politcom [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<https://politcom.org.ua/rewolucija-na-graniti-bunt-pokolinnja-1990>>.
- Rewolucija na hranini – Ce odni z najszczastliwyszych dniw moho žyttia, 2013 [online]. Ukr Nationalism 15.10.2013 [dostęp: 2019-01-12]. Dostępny w Internecie: <<http://ukrnationalism.com/interview/40-revoliutsiia-na-hraniti-tse-odni-z-naishchaslyvishykh-dniv-moho-zhyttia-viktor-roh.html>>.
- Seminar „Studentśka rewolucija na hraniti: mify, realiji, uroky” na kafedriu kulturolohiji [online]. NBIP 15.10.2013 [dostęp: 2019-01-12]. Dostępny w Internecie: <<https://nubip.edu.ua/node/11092>>.
- Stryjek T. 2014, Ukraina przed końcem Historii. Szkice o polityce państw wobec pamięci, Warszawa.
- Szanowska O.A. 2003, Dżerelna baza doslidżennija istoriji Narodnoho Ruchu Ukrainy, [w:] Intelihencija i włada. Serija: Istorija 1, s. 182-189.
- Szapował W. 2007, Rol mołodi u serpnewych podijach 1991 r ta pozwy tok ukrajinskocho mołoziznocho ruchu pislja rozpadu Radjanskocho Sojuzu, [w:] Naukowi zapysky winnickocho uniwersytetu im. Mychajła Kocjubynskoho, 12, Serija Istorija zbirnyk naukowych prac, Wynnyca.
- Topolski J. 2001, Wprowadzenie do historii, Poznań.
- Torba V. 2016, The lesson of the Revolution on Granite, The Day, 4 October 2016 [online]. Day Kyiv, 15.10.2013 [dostęp: 2019-01-12]. Dostępny w Internecie: <<http://m.day.kyiv.ua/en/article/day-after-day/lesson-revolution-granite>>.
- White H. 2000, Poetyka pisarstwa historycznego, Kraków.
- Zinczenko O. 2015, Rewalucija na hraniti: nas možna nazwaty cynikamy jaki hotowy zahynuty za ideju. Interw’ju iz Ołesem Donijem, Wachtangom Kipiani, Tarasom Prochaśkom, Wiktorom Rogom, 02.10.2015 [online]. Ukrajinska Prawda [dostęp: 2019-01-12]. Dostępny w Internecie: <<http://www.istpravda.com.ua/ukr/articles/2015/10/2/148579/>>.
- Revolution on Granite 2019 [online]. Centrum Europejskie Natolin [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <www.3natolin.eu/video/revolution-on-granite>.
- Wywiad z M. Burmaką 2019 [online]. Centrum Europejskie Natolin [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <www.3natolin.eu>.
- Burmaka 2019 [online]. YouTube [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<https://www.youtube.com/watch?v=5EGiqTJFFgA>>.

Materiały wideo

- Bukowski S. „Ukraina: točka widliku” – 2011 [online]. YouTube [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <https://www.youtube.com/watch?v=GxEa_9Q3JQA>.
- Burmaka 2019 [online]. YouTube [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<https://www.youtube.com/watch?v=5EGiqTJFFgA>>.
- Czajka Ł. 16 dniw. Rewolucija na hraniti, Studija „Dywaky”, 2011 [online]. YouTube [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <https://www.youtube.com/watch?v=7NY_icyX2Tg>.
- Hajd-park po kyjiwśky, Ukrajinska studia telewizyjnych filmiw, 1990 [online]. Ukrajinska Prawda [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<http://www.istpravda.com.ua/videos/2011/08/24/53284/>>.
- Ołes Donij pro rewoluciju na hranini, Hromadske telebacennja [online]. YouTube [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<https://www.youtube.com/watch?v=cmqQ7ZdKxsw>>.